

УДК 728.82

канд.техн.наук М. Габрель,
Львівський національний аграрний університет

ВПЛИВ ПАЛАЦОВО-ЗАМКОВИХ КОМПЛЕКСІВ НА ПРОСТОРОВУ СТРУКТУРУ ТА СУСПІЛЬНО-ГОСПОДАРСЬКЕ ЖИТТЯ СІЛ І МІСТЕЧОК ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Зроблена спроба визначити зміну функцій та сучасне значення палацово-замкових комплексів у просторовій структурі та суспільно-господарському житті поселень Львівщини, детально визначено їх роль у обслуговуванні туристичного руху в регіоні.

Ключові слова: палацово-замковий комплекс, просторова структура поселення, суспільно-господарське життя поселення, туристичний рух, функціональні зміни.

Вивчення народних традицій в архітектурі, її взаємозв'язок з природою, аналіз художньо-естетичного світу, створеного народом упродовж багатьох століть, допомагають у вирішенні актуальних питань сьогодення, пов'язаних з формуванням індивідуальності сучасних поселень, створенням належних комфортних умов. Проблема стосується тематики сучасної ролі й значення палацово-замкових комплексів (ПЗК) у просторі та суспільно-господарському житті малих міст і сіл Львівської області. Відноситься вона до пізнання історичних зв'язків між цими об'єктами та пов'язаними з ними поселеннями і місцевістю.

Протягом століть ПЗК виконували різні функції — резиденційні, мілітарні, адміністративні, господарські. Деякі з них здійснюються до нині, інші підлягали змінам і зникали. Часто комплекси повністю втрачали своє значення та перетворювались на «мальовничі руїни», які збереглись у краєвиді поселень і місцевості, а також у пам'яті мешканців. Змінювалась роль і статус таких об'єктів у житті поселень.

Окремі з них, завдячуючи відбудові та консервації, а також відповідному загосподарюванню, притягують туристів, служать об'єктами послуг, створюють місця праці, сплачують податки з діяльності. Туристський рух викликає певні зміни в просторі, а також у соціальному та економічному середовищі поселень.

Мета публікації — визначити зміни функцій та сучасне значення палацово-замкових комплексів у просторі та суспільно-економічному житті поселень Львівської області. При цьому подаються:

- характеристика простору та розміщення ПЗК;
- класифікація і вибір об'єктів для детального аналізу;
- визначення та аналіз процесу зміни функцій ПЗК у вибраних поселеннях;
- встановлення сучасних функцій, які виконують об'єкти;

- пов'язання та взаємовпливи між ПЗК та поселеннями;
- оцінка встановлених пов'язань, зокрема через туристський рух;
- спроба створення моделі сучасного просторового пов'язання «поселення – ПЗК».

У статті прийнято дві вихідні умови: протягом століть об'єкти, виконуючи різноманітні функції, пройшли власний цикл життя (відродження і зростання значення пов'язується з розвитком туризму в регіоні); пристосування об'єктів до туристичної функції відіграє важливу роль у житті поселень і місцевості, виявляючи як безпосередній, так і опосередкований вплив.

Предметом дослідження виступають взаємовпливи ПЗК і поселень у Львівській області. *Об'єкт дослідження* — просторове, господарське та соціальне значення ПЗК у поселеннях.

Методика дослідження. У роботі використовувались літературні архівні та джерела з Інтернету, виконувались натурні обстеження (урбаністична інвентаризація, фотофіксація, огляд), здійснювався аналіз проектних матеріалів, зокрема генеральних планів виокремлених поселень, а також анкетування та застосування іконографічних матеріалів. Сучасний стан поселень аналізувався з використанням щорічних статистичних збірників. Основною стала методика дослідження функціональних змін.

Уточнення основних використовуваних визначень і питань. Мета дослідження вказує на важливість поняття «вплив», що згідно з трактуванням Великого тлумачного словника української мови [1], означає «дію на когось, на щось», наслідки цієї дії. У статті йдеться про функції, яку розуміємо як «діяльність, роль...», а точніше про функції просторові, господарські, соціальні, а також туристичну, які сприймаємо як складові функціональної структури. Палацово-замкові комплекси (об'єкти) розглядаються як «комплекс оборонних споруд, житлових та інших об'єктів, що мають чіткий обмежувальний контур, які повстали в часах феодалізму як осередки королівської влади, проживання або оборонні утворення». Поселення — це простір, організований відповідно до статусу (місто, село) з визначеними межами. На Львівщині це, як правило, малі міста.

У роботі використовуються різні теоретичні концепції: теорія циклу життя туристичного простору; концепція економічної бази міста; моделі впливу туризму на локальний розвиток місцевості; концепції туристичного простору та інші, які створили підґрунтя для дослідження.

Розглянемо роль і значення ПЗК у просторі та суспільно-господарському житті малих міст і сіл на прикладі замку в Свіржі, що розташований на пагорбі з північно-західної околиці населеного пункту, за 300 метрів від дороги при в'їзді з заходу трасою Бібрка – Перемишляни. Розкинувшись у межах лісистій

височини Гологори (найвищої гряди в межах Подільського Опілля), цей комплекс замкових споруд можна віднести до найбільш яскравих пам'яток оборонної архітектури доби Ренесансу в Україні. Подамо його стисло історичну довідку [4].

1427 р. — перша згадка про село як власність князів Свірзьких.

1484 — офіційна дата закладення замку.

1930 — дата над порталом, виконана після реставрації.

сер. XVII ст. — набув сучасного вигляду (після переходу у власність Цетнерів): розширено в південному напрямку, надано замкненої форми у вигляді чотирикутника.

ост. трет. XIX ст. — значні ушкодження, нанесені пожежами; замок знаходиться у стані руїни.

1907 — реставрація та реконструкція.

1914 — значні ушкодження, спричинені артилерійським обстрілом.

1916–1919 — відбудова замку.

1920–1926 — реставрація та реконструкція замку.

1970–1990 — реставраційні роботи.

Наприкінці XX ст. замковий комплекс у Свіржі перейшов у власність Спілки архітекторів України. Його функціональне використання та технічний стан відображено у табл. 1

Таблиця 1

Загальна характеристика ПЗК у Свіржі Львівської області

Опис об'єкта	Функціональне використання			Опис технічного стану
	первісне	сучасне	інше (за час існув.)	
Площа забудови — 3500 кв. м. Загальний фізичний об'єм замку — 36800 куб м. Загальна площа приміщень — 2120 кв. м. Комплекс розміщений на перепаді рельєфу в двох рівнях і має чітко визначені складові: верхню і нижню частини. Перед фронтальною частиною з півдня виритий рів. Композицію фронтальної частини доповнюють дві бічні вежі, підперті потужними контрфорсами, натомість зовнішні фронтони корпусів, наметові завершення веж та рельєфний рисунок головного portalу пом'якшують загальний вигляд твердині.	замок (оборонні функції)	готель, база відпочинку	правління, майстерні колгоспу, конюшні, школа механізації	Матеріал виготовлення — камінь та цегла. конструкції пивниць та першого поверху — склепіння. Дахові конструкції дерев'яні. Покриття даху — черепиця. Ступінь капітальності — муровані конструкції з не вогнестійким перекриттям. Загальний технічний стан задовільний, окрім окремих частин та елементів.

Загалом, згідно з сучасним офіційним списком пам'яток містобудування та архітектури, на території України збереглося 1846 об'єктів, з яких 116 пам'яток оборонної архітектури та понад сто монастирів. Характеристику деяких ПЗК Львівщини подано в табл. 2.

Таблиця 2

Історична довідка та сучасне використання об'єктів

ПЗК	Рік забудови	Сучасна функція	Стан технічний
Олесько	XIII ст.	музей	добрий
Підгірці	1635–1640 рр. (укріплення)	не використовується	незадовільний
Золочів	1634 р.	входить до туристичного маршруту «Золота підкова Львівщини»	добрий
Жовква	1594–1606 рр.	реконструюють, для огляду відкрито тільки внутрішнє подвір'я та музей	задовільний

1. Історичне дослідження відносин «ПЗК – поселення» варто розпочати з *аналізу урбанізаційних процесів* на тих землях, що вказує на їх зміну на історичному відрізку існування. На означених землях існувала система дерев'яно-земляних укріплень ще з княжих часів. Завойовники, підкорюючи ці території, часто використовували вже наявні тут укріплення для будівництва власних фортифікацій. Розпочато тоді будівництво мурованих оборонних замків, біля підніжжя яких розвивалось поселення, що мало функцію обслуговування замку. Замки, які згодом перетворились у комплекси, поставали також поблизу вже існуючих поселень. Правителі закладали тут нові села і міста. Замки разом з містами складали спільну оборонно-господарську систему.

Міські поселення, які постали у нових політичних і господарських умовах, використовуючи вигідне розташування, насамперед комунікаційне, розвивалися і отримували більшу адміністративну та господарську самостійність. Розвиток міст гальмували часті пожежі та воєнні руйнування. Малі міста на початку XIX ст. практично розвивались у межах оборонних мурів, коли доповнювалась забудова на знищених ділянках і кварталах [3].

Нова політична ситуація XIX ст. спричинила ріст міст поза межами оборонних мурів. Середньовічні фортифікації розбирались, оскільки виступали бар'єрами для розвитку міст, а матеріал використовувався для будівництва будинків. Постають нові житлові квартали та промислові об'єкти.

ПЗК з причин неправильного використання деградують і часто перетворюються в руїни. Тільки у другій половині XIX ст. розпочинається процес їх поступової відбудови. У період Першої та Другої світових воєн багато комплексів і міст було знищено. Міста відбудовані, але вже в нових політичних умовах. На жаль, цей процес відбувався без відповідної поваги до історичної тканини міст, впроваджуючи сучасне будівництво всупереч характеру історичних

частин. Знищені ПЗК залишалися руїнами практично до 50–60 рр. ХХ ст., коли розпочинається повільний процес адаптації їх до нових функцій, як правило, чужих і руйнівних первинним функціям. Процес відбудови і реконструкції ПЗК активізувався в останнє десятиліття. Характерним є намагання повернути їх початковий характер архітектури. Одночасно активізувався процес ревіталізації історичних частин міст. Як підтвердило дослідження, в сьогоденних умовах відновлюється просторовий і функціональний зв'язок між замками та містами, ПЗК пристосовуються до потреб мешканців та обслуговування туристів.

2. *Зміна функцій ПЗК.* На основі аналізу літератури виділено найважливіші дії, які відбувалися з функціями комплексів, а також вплив функцій на технічний стан і архітектурно-планувальні зміни комплексу. Аналізувались не тільки основні об'єкти комплексу, а й інші будівлі, що знаходяться на його території. Так, відомо, що на території замків знаходилися: військові казарми, тюрми, лікарні тяжкохворих, навчальні заклади тощо, зокрема на території Золочівського замку містилася казарма австрійських військ, пізніше тюрма, а в палаці у Підгірцях — лікарня для хворих на туберкульоз.

Етапи циклу життя ПЗК відрізняються залежно від тривалості нової функції, інтенсивності та агресивності функції в її впливі на існуючий стан, що могло спричинити частіше потрапляння об'єкта в руїну. Незважаючи на відмінності, кожен з аналізованих комплексів має спільний досвід зміни функцій [2].

Такі явища, як облоги, пожежі, руйнування і перебудова під нові функції, викликали погіршення технічного стану об'єктів. Можна виділити два періоди, коли аналізовані ПЗК відігравали важливу роль в оточенні: перший відноситься до будівництва комплексів (від виникнення до ХУІІ ст.); другий — період розвитку туристичної функції і поступової відбудови замків, який постає в останні роки і пов'язується з суспільно-економічними і політичними реформами після 2000 року.

Етап деградації пов'язаний з втратою завдань і функцій ПЗК (мілітарної, господарської, резиденційної, адміністративної). Багатолітнє запустіння, невідповідне використання, зміни власності й невдалі перебудови спричинялись до упадку, а інколи й перетворення об'єктів у руїни. Аналізовані об'єкти на зламі ХІХ–ХХ століть увійшли в найгірший стан.

3. *Сучасна роль замків у житті міст та їх вплив на структуру поселень.* Вплив ПЗК на міста є різноманітним і залежить передусім від загосподарювання замку, способу його використання і форм власності, а також величини поселення, при якому знаходиться. Очевидною є засада, що чим більше місто, тим менший вплив ПЗК. Водночас вплив виділених ПЗК на поселення слід визнати як значний. Значення і вплив замків потрібно розглядати як безпосередньо дії:

- *економічні* — залежно від загосподарювання і способу управління визначається величина і структура видатків на локальному рівні. Опосередкований вплив замків як атракції, що притягує туристичний рух, значний. Роль ПЗК як місць праці слід визнати як суттєву;

- *суспільно-культурні* проявляються найбільшою мірою в ПЗК, які освоєні на потреби інституцій культури й освіти, а також такі, що організовують пленерні імпрези та фестивалі. Території оточення ПЗК часто використовуються як місце відпочинку туристів та місцевих мешканців;

- *рекламні* — ПЗК є символом міста і використовується в різних формах для його реклами;

- *просторові* — комплекси домінують у краєвидах поселень, виступають інтегральною історичною частиною та пам'ятками найвищого рівня. Завдячуючи цим характеристикам можуть стати атракційними територіями для інвестицій, зокрема у сфері послуг.

Таким чином, безпосередній вплив ПЗК на поселення може бути визначений у контексті ефектів економічних (збільшення послуг, регулювання оплат і податків, створення місць праці, відбудова та ремонти не тільки комплексу, а й оточення, нові інвестиції, реклама) та соціальних — можливість проведення вільного часу, збагачення культурного життя поселення, відпочинок, місце зустрічей, навчання, місцевий патріотизм і гордість, місце контактів з туристами, інтеграція суспільства [5].

ПЗК виявляють і опосередкований вплив, що слід пов'язувати з ефектами туристичного руху, які притягують об'єкти до міста. Більшість ефектів залежить від структури, величини, сезонності та інших чинників, які визначають туристичний рух, а також від природних умов і розвитку туристичної інфраструктури, промоції міста тощо. ПЗК складають найвищу туристичну атракцію тих територій. Нами вже виділялися три площини впливу ПЗК на поселення: суспільно-культурна, економічна, просторова. Зупинимося на них детальніше.

Господарські інституції, які організовують свою діяльність на території з використанням ПЗК, можна виокремити у дві групи. Перші керуються засадами прибутку (готелі, ресторани, кафе), другі зорієнтовані на ведення освітньої діяльності чи відпочинку. Ці інституції виконують різні завдання й зорієнтовані на різноманітні цілі. Важливу роль для економічних поселень відіграють послуги, які надає ПЗК для локального ринку (працевлаштування, будівельні роботи на території замку тощо).

До позаекономічної діяльності, пов'язаної з існуванням та функціонуванням ПЗК, слід віднести: рекламу, організацію культурно-відпочинкових заходів, музейну діяльність, навчання і освіту, доступ до атрактивних територій. Економічна і позаекономічна діяльність ПЗК впливає на життя мешканців і пі-

дприємців (як місцевих, так і з-поза поселень), які отримують конкретну користь зі співпраці з ПЗК і з туристичного руху, що притягується цими об'єктами. До корисних ефектів варто віднести також покращення ефективних і функціональних характеристик поселень, які виходять з виконаних праць у замках та інвестицій поза їх територіями. До суспільно-корисних ефектів, які отримують мешканці, слід віднести: підвищення іміджу міста, створення можливостей до участі в різних культурно-відпочинкових заходах та навчанні.

Архітектурні та історичні пам'ятки ПЗК визначають специфічну атмосферу поселення, яка є гордістю мешканців і притягує туристів. Туристичний рух є каталізатором і чинником встановлення зв'язків по лінії «ПЗК – поселення». Найпростішим прикладом можуть бути доходи, отримувані від обслуговування туристів господарськими інституціями, що розташовані в замках чи на локальних об'єктах поза ними. ПЗК як частина поселення складає формат його просторової структури, визначає ландшафтно-просторові та архітектурно-естетичні характеристики.

4. Опитування туристів. Результатом дослідження туристичного руху є те, що подорожуючі трактують відвідання ПЗК і міста як головний етап мандрівки. Мотиви і мета її значною мірою визначають поведінку туриста. У виділених об'єктах переважає короткотермінове — від одної до кількох годин, перебування. Видатки передбачені на квиток за вхід до музею, купівлю пам'ятних речей або подарунків.

Туристи стверджують, що зреалізували власні плани у ПЗК. Величина та склад туристів визначається рангом і значенням ПЗК як туристичної атракції, а також стимулами функціональних змін у цих об'єктах.

Відносини між мешканцями поселення з ПЗК мають різну природу: від місця праці в комплексі, через користування послугами, які зосереджені при замку (бібліотеки, ресторани, участь у фестивалях) до візуального контакту, коли мешканці байдужі до функціонування ПЗК. На переконання мешканців, комплекси відіграють важливу роль, зокрема, в обслуговуванні туристичного руху, промоції та в культурному житті поселень. Місцеві мешканці ототожнюють вплив туристів з ефектами економічними. Особисту користь отримує невелика група опитуваних, які працюють в обслуговуванні туристичного руху. Безпосередній вплив туризму на особисте життя більшості опитаних є незначним, але дія на суспільно-господарське життя поселення визначається як значна.

Опитування в середовищі учнів (студентів) показує, що роль замку в їх житті зазвичай є незначною. Вони мало цікавляться історією, пам'ятками, володіють незначними знаннями з історії місця проживання. Особисту користь учні (студенти) вбачають у можливій участі в епізодичних заходах, що органі-

зовуються в ПЗК. Адаптація до нових функцій повертає їм колишнє значення. Туризм і культура стають засобом «нового життя» означених комплексів.

Автором була зроблена спроба визначення сучасної ролі досліджуваних комплексів у житті міст за допомогою певних показників. Під час оцінки окремих характеристик комплексів і міст застосовувалася 10-бальна шкала: за 0 прийнято ситуацію, коли характеристика не проявляється; 1–2 — значення мале; 3–4 — невелике; 5–6 — велике; 7–8 — дуже велике; 9–10 — особливо велике. Визначення балів значною мірою має суб'єктивний характер і не завжди знаходиться в межах установлених критеріїв, проте використана порівняльна характеристика дає можливість встановити території, які необхідно удосконалювати на найближчу перспективу та на майбутнє загалом.

За отриманими даними, найбільшу кількість балів займає замок у Золочеві, а відповідно, й найвищою є його роль у суспільно-господарському житті та просторі міста.

Висновки

1. На сьогодні досліджувані ПЗК пристосовані до обслуговування туристичного руху і складають домінуючу частину туристичного простору поселень і району. Аналіз туристичного руху є однією з найважливіших методик для оцінки ролі ПЗК у структурі поселень, визначення їх культурно-туристичної функції.
2. Туристичний рух у розглянутих поселеннях концентрується на території замку, його оточення та старої частини поселень. Він має сезонний характер, що знаходить відображення в характері туристичного освоєння простору поселень.
3. Від моменту появи туристичної функції в ПЗК розпочався процес перебудови. Означуване явище активізується в останні роки, коли частина досліджуваних об'єктів була віддана в приватні руки. Це викликає зміну способу функціонування комплексу — в історичних комплексах виникають сучасні музеї, готелі та ресторани з високим рівнем та стандартом обслуговування.
4. Досліджувані поселення мають значний туристично-рекреаційний потенціал. Про їх туристичну атракційність значною мірою свідчить доступність комунікаційна. Особливе значення мають дороги надрегіонального значення. Зворотній зв'язок, тобто вплив міста (поселення) на ПЗК нами не розглядаються — це окрема тема дослідження.

Використана література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т.Бусел. — К. : Ірпінь, 2004. — 1440 с.
2. Габрель М. М. Просторова організація містобудівних систем : моногр. / М. М. Габрель ; [Інститут регіональних досліджень НАН України]. — К. : Видавничий дім А.С.С, 2004. — 400 с.
3. Люстрації королівщин українських земель XVI–XVIII ст. : матеріали до реєстру рукоп. та друкованих текстів / [укл. Р. Майборода]. - К., 1999. - 316 с.
4. Центральний державний історичний архів України, м. Львів : путівник / [Автори-упорядники: О. Гневишева, У. Єдлінська, Д. Пельц, Г. Сварник, І. Сварник, Н.Франко] ; Державний комітет архівів України. Центральний державний історичний архів України [м. Львів]. — К., 2001. — 412 с. — (Серія «Архівні зібрання України. Путівники»).
5. Kaczmarek J. Produkt turystyczny albo jak organisowac poznawanie swiata / J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Wlodarczyk. — Lodz : Wydawnictwo Uniwersytetu Lodzkiego, 2002. — 261 s.

Аннотація.

Сделана попытка определить изменение функций и современное значение дворцово-замковых комплексов в пространственной структуре и общественно-хозяйственной жизни поселений Львовщины, определена их роль в обслуживании туристического движения в регионе.

Abstract

The attempt to determine the change in functions and the present value of the palace and castle complexes in the spatial structure and socio-economic life of the communities of Lviv, in detail their role in maintenance of tourist traffic in the region.